

Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації

Олена Кривицька,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

Національно-етнічна диференціація й ідентичність є соціальною реальністю, але вона не лишається сталою: національні почуття, що єднують людей у певні групи, амбівалентні. Водночас інтенсивність цих почуттів багато в чому залежить від політики, ступеня її відкритості стосовно інших народів, або навпаки – від міри концентрації уваги на власних проблемах та пошуках зовнішнього ворога, котрий нібито несе відповідальність за негаразди якоїсь соціальної спільноти. За певних умов (системна криза суспільства, розпад державності тощо) відбувається політизація етнічності, яка може використовуватися окремими політичними силами як інструмент досягнення власних цілей. Тобто виникає феномен, що одержав у науковій літературі назву “етнополітична мобілізація”.

Конфліктні параметри етнополітичної мобілізації

Поняття “мобілізація” широко використовується в соціології суспільних рухів, у політичній лексиці тощо. Цей термін підкреслює, насамперед, активний раціональний початок руху. К. Дженкінс, узагальнюючи тлумачення цієї категорії, визначає мобілізацію як “процес, за допомогою якого група одержує і використовує ресурси для досягнення поставлених цілей”. Аналіз процесу мобілізації, за К. Дженкінсом, містить такі складові: 1) виявлення ресурсів, що є в розпорядженні групи до початку процесу мобілізації; 2) аналіз процесу використання цих ресурсів; 3) аналіз неможливості збільшити ресурси за рахунок джерел, що перебувають під контролем групи [1].

Отже, можна запропонувати таке визначення: етнополітична мобілізація – це процес, за допомогою якого група, що належить до однієї етнічної категорії, у боротьбі за політичну владу і лідерство з членами інших етнічних груп або з державою маніпулює етнічними звичаями, міфами, символами в політичних цілях, використовуючи їх як головний

ресурс для того, щоб знайти спільну ідентичність і політичну організацію групи [2].

Перший компонент у структурі етнічної мобілізації може бути позначений, як “заклик”. Інакше кажучи, це внутрішній ресурс мобілізації. У свою чергу, процес реалізації внутрішніх ресурсів включає такі етапи:

1. Конструювання і мобілізація “народності”;
2. Політизація етнічної спадщини;
3. “Етнічне очищення”.

Перший є відтворенням інтелектуалами, що належать до етносу, традицій, звичаїв, мови, популяризацію їх заради відновлення етнічної ідентичності. Наприклад, на думку багатьох дослідників, “ленінська національна політика” радянської держави створювала передумови для проходження цього етапу народами колишнього СРСР. Крім того, вона нав’язувала етнічність.

Відповідно до позиції Ж. де Воса, етнічність – це форма ідентифікації, звернена в минуле, що втілюється в культурній традиції даної групи [3]. Знаходячи етнічну ідентичність, індивід, таким чином, знаходить і культурно-історичну пам’ять, історичні корені, зв’язок із традицією, відчуття наступності між поколіннями.

Слідом за відомим політологом С. Гоффманом, підкреслимо, що національну ідентифікацію не можна трактувати тільки як “патологічний заклик до базових інтелектів агресивного гатунку або до примітивних захисних механізмів” – це крайня негативна форма. “Вороги не завжди є лише проєкціями негативного досвіду особистості. Іноді вони цілком реально існують” [4].

На етапі політизації етнічної спадщини історична спадщина етносу стає значним політичним ресурсом. Те, що раніше було традицією, стає зброєю в культурній та політичній боротьбі за відтворення національної державності.

На думку Е. Сміта, “рухи, які не можуть будувати свої претензії на існування тривалих культурних традицій, прагнуть відкрити або “анексувати” чужу історію й культуру, щоб забезпечити собі культурну спадщину, без якої жоден націоналізм не може здобути визнання” [5]. Отже, вишукуються глибокі історичні корені свого етносу, створюється “героїчна історія народу”, постаті минулого стають “національними героями”. “Етнічне очищення”, етнічну спільність, її культуру на цьому етапі перетворюють в абсолютну цінність, яку необхідно захистити від впливу чужих культур, тобто вона має залишатися “чистою”. Прихильники такої культури мають бути захищені від усього “чужого”, що формується за допомогою образу ворога.

Відзначимо, що позитивне або негативне забарвлення образу інших етносів завжди існувало в масовій свідомості народів. У кожній національній свідомості складається своєрідна ієрархія образів інших

національних спільнот. Так, на думку А. Здравомислова, російська національна свідомість сьогодні обов'язково містить образи німців, англійців, американців, французів, євреїв. На другому рівні національної свідомості розташовуються народи, що проживають в Росії та в найближчому зарубіжжі.

Однак перетворення етностереотипу на образ ворога можливе, коли він спекулятивно використовується в політичних цілях. Не випадково, підкреслював Е. Касиррер, "сучасні політичні міфи – це штучні витвори умілих та спритних майстрів" [6]. Образ ворога здавна влада застосовує для відвернення уваги невдоволених мас від неефективності державної політики. Образ ворога – це той інструмент, що змушує людей забути про внутрішнє невдоволення, згуртуватися навколо лідерів. Так, С. Гоффман відзначає, що образ ворога відіграв роль інтегратора протягом усієї історії німецького народу і державності, він є "константою німецької ідентичності" (і не тільки) [7]. Так само можна говорити і про історію російської державності.

Образ зовнішнього ворога, як правило, доповнюється образом ворога внутрішнього, що руйнує єдність суспільного "ми". Іншими словами, формування образу ворога – це прояв процесу архаїзації масової свідомості і, водночас, засіб уникнути відповідальності за все, що відбувається в соціумі. При цьому образ ворога наділяється і негативними якостями власного етносу, від яких він ніби рятується. Така конструкція ідентичності може виконувати компресорну функцію, тож бути наслідком комплексу національної неповноцінності. Не випадково Д. Ростоу відзначав, що "націоналістична риторика найчастіше звучить з вуст тих, хто найменше впевнений у своєму почутті національної ідентичності" [8].

Образ ворога міфологічний, ефективний, тому різко обмежує можливості раціональної поведінки, перешкоджає усвідомленню загальних інтересів, усього, що могло б сприяти об'єднанню зусиль двох сторін. Особливо це стосується образу етнічного ворога, оскільки основи етнічних відносин, як не раз відзначав Л. Гумільов, лежить за межами сфери свідомості, вона в емоціях: симпатіях – антипатіях, любові – ненависті [9]. Акцент тут робиться винятково на протилежності, що диктує тверду логіку однобічних дій проти ворога. Ескалація психологічної ворожості веде до повної дегуманізації образу ворога. У цій ситуації неможливі жодні форми співробітництва між сторонами протистояння. Можлива, за Т. Гиббсом, тільки "війна проти всіх".

Така логіка розвитку властива, насамперед, усім видам етнічного націоналізму, що виступає головним агентом етнополітичної мобілізації. Що ж саме впливає на етнічну мобілізацію? С. Олзар і Дж. Нейдж виокремлюють чотири моменти впливу соціально-політичних змін на процеси мобілізації:

- 1) урбанізація соціуму, що загострює конкуренцію між представниками

різних етнічних груп, які переселяються в міста з районів компактного проживання;

2) індустріалізація, що загострює етнічну конкуренцію;

3) економічний розвиток периферійних районів, зайнятих компактними етнічними групами, як правило, створює потенціал для виникнення етнічних рухів;

4) в умовах державного будівництва радикальна заміна політичного статусу етносів впливає на етнічну свідомість і робить ймовірним масовий етнополітичний рух [10].

З цього переліку зовнішніх ресурсів бачимо, що вони виникають, як модернізація соціуму. У зв'язку з цим Е. Гобсбаум стверджує, що “націоналістичні рухи укорінюються передусім у тих регіонах, де модернізація вже досить себе проявила, щоб породити проблеми, але не досить просунулася, щоб запропонувати їхнє вирішення”.

Дружба народів чи “офіційний націоналізм”?

В СРСР поняття “націоналізм” міцно асоціювалося з антирадянськими рухами й ідеологіями. Воно набуло винятково негативного значення та розглядалося тільки в складі опозиції “пролетарський інтернаціоналізм – буржуазний націоналізм”. Вважалося, що націоналізм – це буржуазна і дрібнобуржуазна ідеологія, політика і психологія в національному питанні.

Зрозуміло, що з такими поглядами на етнічні проблеми навряд чи можна осягнути їхню суть. Будь-які спроби розібратися в цьому глибше рішуче припинялися, оскільки партійна суспільна наука визначала: “Націоналізм ґрунтується на визнанні пріоритету національного фактора в суспільному розвитку над соціально-класовим” [12]. За великим рахунком, проведення будь-яких власне етнологічних досліджень загрожувало вченим зарахуванням до “націоналістів” з відповідними наслідками. Наріжним каменем радянської національної політики було сталінське визначення нації. В радянській науці ніхто так і не спробував поставити під сумнів наукову спроможність цієї методології – ототожнення етнічного і національного. Такий підхід визначав усю політику радянського керівництва в сфері етнічних відносин, причому саме в ній було продемонстровано винятковий догматизм.

Радянська національна політика була амбівалентною і внутрішньо суперечливою, а тому приречена на невдачу. З одного боку, існувала офіційна доктрина дружби народів СРСР, що, звичайно, не було порожнім звуком і значно сприяло мирному співіснуванню цих народів протягом кількох десятиліть. З іншого боку, серед малих народів руками влади вирощувався етнічний націоналізм.

Сутність цього парадоксу полягає в тому, що керівництво СРСР спробувало розвивати відразу дві протилежні тенденції – інтеграцію суспільства в громадянську націю (“єдиний радянський народ”) і

саморозвиток малих етносів, включаючи створення автономних республік.

В реалізації першої тенденції радянська влада домоглася досить значних результатів. Дружба народів в СРСР не була фікцією. Радянська влада створила й такий феномен, як “нова спільність”. Після розпаду СРСР ця спільність демонструє себе не тільки в зв’язаних економіках і міцних кордонах, але й у потужних культурних цінностях, професійних, людських зв’язках.

Реалізація другої тенденції – це результат нерозрізнення етносу і нації в теорії і практиці. Керівники країни “складали перелік” націй. Саме це сприяло зростанню місцевого етнічного націоналізму. Його культивування мало два аспекти.

Перший аспект. Те, що лишилося у спадщину на території колишнього СРСР, є результатом штучного конструювання в країні етнічної федерації. В основу федералізму було покладено не історично-територіальний, а часто етнічний принцип в етнонаціоналістичному трактуванні: “одна нація – одна держава”. В умовах етнічної строкатості це виявилось міною уповільненої дії. Крім того, етнічне обґрунтування проведених усередині федерації кордонів було проблематичним. Наприклад, багато автономій конструювалося одночасно для двох народів: Кабардино-Балкарія, Карачаєво-Черкесія, Чечено-Інгушетія та інші. Виникнення Узбекистану і Таджикистану породило гостру колізію між узбеками й таджиками стосовно центрів ірано-таджицької культури – Бухари і Самарканда (населеними фактично поузбеченими таджиками). Показовим є приклад Казахстану, де казахи складають менше 50 % населення; Татарстану, де проживає менш 25 % татар. Дуже часто кордони проводилися волонтаристськи, виходячи з особистих бажань місцевих лідерів або їхнього лобі в Москві. Саме внаслідок такого вирішення дві історично вірменські області – Нахичевань і Нагорний Карабах опинилися в Азербайджані. Так само створювалася Башкирська АРСР, де за переписом 1989 року частка башкирів складала 22 % від усього населення, а росіян – 39 %. Так була розділена між Росією й Україною колишня Донецька область. Так само вирішувалась доля Криму 1954 року [13].

Нерідко республіки створювалися взагалі під неіснуючий етнос. Наприклад, хакаси та алтайці сформувалися вже в радянський період, кожен на основі кількох тюркських народів у рамках “своїх” областей. У зв’язку з “національним розмежуванням” у Середній Азії колишні киргизи поділилися на киргизів і казахів, а населення Туркестану, що раніше вважало себе “єдиним тюркським” етносом, було поділене на узбеків, киргизів, туркменів.

Крім того, внаслідок вузькополітичного бажання скрізь побачити прогресивний розвиток, народи були поділені на “соціалістичні нації” і “соціалістичні народності”. Було чітко визначено, який народ уже “доріс” до власної союзної республіки, кому дозволяється мати власну автономну

республіку, кому – тільки автономну область, а хто може розраховувати хіба що на округ. Отже, крім природної етнічної стратифікації всі етноси були штучно, насильно стратифіковані керівництвом СРСР.

Другий аспект. У країні проводилася цілеспрямована політика вирощування “національних кадрів” для керування своєю республікою чи автономією. Ці кадри “виросли” і витіснили партійну російську еліту. Сьогодні у всіх пострадянських державах, а також у багатьох національних республіках РФ влада належить представникам титульного етносу, хоча він часто є меншістю. Еліта меншин тримає курс на етнократію.

Тим самим, під прикриттям “права на самовизначення” місцеві політичні еліти уміло розігрували етнонаціоналістичну карту. В СРСР яскраво проявилось те, що Б. Андерсон називає “офіційним націоналізмом”, а Е. Гобсбаум – “урядовою перспективою” [14]. Зрештою, горезвісне “національне питання” зруйнувало Радянський Союз, керівництво якого багато років однією рукою вирощувало “нову історичну спільність” під назвою “радянський народ”, а іншою штучно розвивало народності в “соціалістичні нації”. Е. Гобсбаум стверджує, що комуністичний режим свідомо створював територіальні національно-адміністративні одиниці там, де їх не існувало [15]. Тобто офіційна державна влада проводила унікальну політику культивування етнонаціоналізму. Радянське керівництво фактично викувало зброю для знищення СРСР. Цікаво, що американський вчений Р. Пайпс ще 1976 року на міжнародній конференції “Національності і націоналізм в СРСР” несподівано для колег передбачив майбутній розпад СРСР саме з етнічних причин [16].

Деструктивний потенціал етнократії дається взнаки й після розпаду СРСР. Досить згадати Латвію, Естонію, а в деяких проявах суспільного життя – й Україну.

Однак процес державного, національного будівництва на руїнах СРСР не обов'язково призводить до конфліктів. Питання полягає в тому, які чинники необхідні для створення стійкої рівноваги в суспільстві. Проблеми етноконфліктів відображені у трьох теоріях, але всі вони не спрацьовують у пострадянському просторі.

I. За “Тріадою Р. Брубейкера” [17] посиленню ризику етноконфліктів, сприяє поєднання трьох чинників:

³⁵₁₇ суспільство, що націоналізується, яке недавно здобуло незалежність;
³⁵₁₇ проживання на території держав меншин, що бояться стати маргіналізованими;

³⁵₁₇ зв'язок меншин певної держави з діаспорою в інших державах.

II. Теорія “морозильної камери” [18] виходить з того, що Радянський Союз штучно “заморозив” національні прагнення, і коли радянська система різко стиснулася, приховані національні рухи вийшли на

поверхню політичного процесу. Прихильники цієї теорії вбачають причину розпаду СРСР в національних рухах. Хоча в багатьох випадках (Середня Азія) було б правомірно розглядати національні рухи як наслідок розпаду СРСР.

III. Концепція етнопідприємництва. Згідно з нею, національна мобілізація – це результат агітації етнопідприємців, яким була необхідна легітимізація політичних претензій. Але ця теорія не бере до уваги те, що в пострадянських республіках етнопідприємство процвітало дуже недовго і в більшості випадків зазнало краху. Росія, Україна, Білорусь структурно неприйнятні для етнопідприємництва, а національні рухи цих республік перебували в опозиції до влади. В Грузії, Азербайджані етнопідприємці спочатку мали успіх, але незабаром були витіснені іншими політичними силами, що спиралися не тільки на етнічний ресурс. У більшості автономних республік СРСР (за винятком Абхазії, Чечні, Північної Осетії) етнопідприємці були не в змозі захопити владу. Тобто, стратегія етномобілізації виявилася неефективною.

Після краху державної монополії на владу, що забезпечувала мир у регіонах, де було змішано різні етноси та релігійні конфесії, національні підприємці поступилися апаратникам, які прийшли до влади. Ось чому в пошуках причинних зв'язків, що пов'язують конфліктні ситуації в етносфері, необхідно враховувати чинник “місцевого”: місцеві традиції, історію, досвід розв'язання етнічних суперечок. На думку німецького дослідника К. Цюрхера, місцеві локальні інститути спроможні виступати в якості посередників при розв'язанні конфліктів, забезпечуючи рівновагу. Безумовно, місцеві інститути спроможні не допустити й потенційного насильства. Серед їхніх важелів найефективнішими є:

³⁵₁₇ використання джерел соціального впливу, які, у випадку безсилля держави, можуть виступити як посередники між етнічними групами (наприклад, духівництво);

³⁵₁₇ неформальні угоди про поділ влади, що можуть збалансувати суперництво етнічних груп у боротьбі за владу;

³⁵₁₇ формальні угоди про поділ влади.

Пострадянські держави є мультикультурними. Для підтримання рівноваги потрібні інститути, що будуть її забезпечувати та запобігати культурній уніфікації. Цікаво, що й сам мультикультуризм містить у собі вирішення проблем. Так, у північнокавказьких республіках після розпаду СРСР 1991 року зуміли запобігти трансформації потенційних конфліктів шляхом саморегулювання місцевих інститутів. Велику роль у створенні комунікаційних каналів для вирішення конфліктних ситуацій зіграло духівництво, інститут “старійшин”, як це було в Дагестані та Кабардино-Балкарії.

Політики нових держав повинні враховувати, що швидкі реформи, зміна еліт, проблеми приватизації підприємств, паюванням орних земель

в поліетнічному суспільстві можуть створювати ситуацію серйозних ризиків.

Пострадянська етнізація: конфлікт ідентичності

Безуспішні спроби останніх років ХХ століття витіснити етнічність громадськістю призвели до того, що нішу національної ідентичності займає етнічна ідентичність.

Згадаймо, якою ейфорією супроводжувалося національне будівництво, що розгорнулося на азійському та африканському континентах у 50 – 60-их роках минулого століття. У цьому зв'язку дуже показовим був ентузіазм Д. Неру в справі “відкриття Індії”. Але ж іноді модернізація суспільства не тільки не сприяє бажаному прогресові, а й може створити широкий спектр руйнівних реакцій, що загрожують порушенням ідентичності індивідів. Так, в останні роки гіпертрофована етнічність “нових націй” витіснила нав'язувану згори громадянську ідентичність та породила “етнонацію” – сурогат класичної європейської нації, тобто політизований етнос. Поліетнічні країни, у яких народжувалися такі нації, підлягали демонтажу.

Справді, у політичному суспільстві активність етнонаціоналістів об'єктивно націлена на сецесію та міжетнічні конфлікти. Як тільки поліетнічна система набуває змісту “багатонаціональної держави” (як це було в СРСР), вона приречена на постійну боротьбу з відцентровими внутрісистемними силами, дія яких може призвести до розпаду держави. Лідери етнонацій прагнуть до сецесії і створення власної “національної держави”. “Утворення національної держави є тенденцією вічного національного руху” [19].

Процес руйнування поліетнічної держави юридично обґрунтовується правом націй на самовизначення. В результаті виникає практично нерозвинуте юридичне протиріччя між принципами самовизначення і територіальної цілісності. На практиці виявилось, що самовизначення одного народу може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів. Е. Гобсбаум підкреслює, що “створення однорідної національної держави є метою, яку можуть здійснити тільки варвари” [20]. Що принципово, етносепаратизм тлумачиться не тільки в корисливих інтересах політиків, а й в інтересах економічних еліт. Усе це, безумовно, відбувається в дійсності. Так, Д. Горовітц заперечує “економічне” пояснення етнічної конфліктності. На його думку, “економічний антагонізм більш пояснює етнічний конфлікт угорі, ніж внизу “соціальної піраміди” [21].

Етнонація – це ще не нація, а етнос, що прийшов у політику. Втїлити ж у життя ідею нації можна лише одним способом – створити “свою” державність. Тоді титульний етнос поєднується з державою і остаточно перетворюється на націю. При цьому етнос, що прагнув до сецесії, зараз

прагне гомогенізувати “власну” державу і не допустити сепаратизму. Встановлюється політичний режим його повного панування з дискримінацією меншин – тобто етнократія. Такий тип держави будується на основі етнонаціоналістичної концепції, згідно з якою держава створюється одним етносом, що домінує на певній території. Права інших етнічних груп можуть формально визнаватися, але вони розглядаються як “гості”, по відношенню до яких “державний” етнос може вести толерантну політику тільки за умови виконання ряду його вимог.

Характерно, що в таких випадках може виникати ланцюгова реакція. Наприклад, спочатку Грузія прагнула вийти зі складу СРСР, потім уже саме тбіліське керівництво повело боротьбу із сепаратизмом в Абхазії, Південній Осетії, Аджарії. Після цього влада Абхазії намагається побудувати “чисто абхазьке” суспільство, виганяє грузинів, починає утискувати росіян, вірменів.

Отже, між етнократією і націобудівництвом не спостерігається принципової різниці. В обох випадках йдеться про етнічну гомогенізацію.

Характерним для другої половини ХХ століття став феномен агресивної політизованої етнічності. Очевидно, він супроводжуватиме нас й у ХХІ столітті. На думку Д. Мойнихана, цей феномен створює ситуацію справжнього “пандемоніуму” [22].

Агресивна форма політизованої етнічності затьмарила життя багатьох країн. За ознакою етнічної належності люди почали вбивати одне одного. Наведемо число вбитих у деяких етнічних війнах: Філіпіни – 120 тисяч чоловік, Шрі-Ланка – 25 тисяч чоловік, Боснія і Герцоговина – 200 тисяч чоловік [23].

Від середини 80-х років хвиля “етнічного ренесансу” охопила СРСР: Якутськ, Алма-Ата, Карабах, Сумгаїт, Тбілісі, Крим, Баку, Фергана, Осетія, Придністров’я, Чечня... Етнічний націоналізм, як наслідок посткомуністичної ідентифікації, побутує і в пострадянських країнах, набираючи різних форм. Треба визнати, що спадщину останніх десятиліть ХХ століття у вигляді “національного питання” беремо із собою у ХХІ століття. Принаймні, поки що не маємо підстав думати, що вдалося хоч якось приборкати етнічний радикалізм, який вимагає “привести у відповідність” політичні й етнічні кордони (незалежно від того, чи змінюються при цьому ті та інші).

Активність екстремістських організацій, агресивний етнічний радикалізм, етносепаратизм, сецесія, міжетнічні конфлікти самі по собі – це лише соціальний феномен. Деструктивність не притаманна етносові одвіку. Феномен етнічної деструктивності – феномен історичний. Він виникає на певному етапі історичного процесу. Виявляється, що абсолютна більшість проблем сучасного суспільства в етносфері безпосередньо пов’язана з націобудівництвом. У ході його виникає конфлікт ідентичностей. Очевидно, що в ситуації такого конфлікту люди фактично

стають маргіналами, опинившись у проміжному стані між неналежністю до свого етносу і належністю до нації, що вибудовується. Індивіди змушені вибирати між двома ідентичностями, а це нерідко може призвести до агресії, радикалізму в рішеннях. Активізується своєрідний механізм етнічного самозбереження, різко зростає рівень етнічної свідомості. За цих умов політика націобудівництва однозначно сприймається як асиміляція і етноцид.

Процеси деетнізації та акультурації, що розгортаються в процесі національного відродження, неминуче зіштовхуються з могутньою протидією. Так в ході внутріособистісної колізії нагромаджується потенціал етнічної деструктивності. Крім того, завжди знаходяться лідери, що політично організують стихійний процес та використовують деструктивний потенціал в своїх цілях. В етнічності виникає політична функція, етнос виходить в політичну площину суб'єктом політики.

Глибинне джерело етнічного радикалізму пов'язане з виникненням на певному етапі протиріччя між етнічними та політичними принципами структуризації соціосфери. Саме тому етнічна деструктивність, власне кажучи, є "етнічною", а етнополітичний конфлікт – саме "етнополітичним": еліта в ході цього конфлікту може прагнути до мети, далекої від "етнічних" проблем, але використовувати для її досягнення саме етнічні проблеми.

Щодо етнічного радикалізму, то він проявляється у формі етносепаратизму, юніонізму та, власне, в міжетнічних конфліктах. Між його різновидами простежується певна єдність.

По-перше, сепаратисти та юніоністи апелюють до етнічної ідентичності. Протистояння будується на використанні шовіністичного гасла "ми – вони". У цьому випадку ворогом стає не поліетнічна держава, а домінуючий етнос. Ось чому громадянська нація не може бути створена на порожньому місці, нові цінності виникають не з повітря. Тому націобудівництво припускає акультурацію етнічної меншини шляхом впровадження культурних цінностей домінуючого етносу.

У результаті націобудівництва більш за все деетнізується державостворюючий етнос, що є своєрідним донором. Однак, "малі" народи все одно сприймають створення громадянської нації як "асиміляцію" "старшим братом". Природно, що такі настрої посилено культивуються і підігриваються радикальними лідерами, які використовують деструктивний потенціал у своїх інтересах. В результаті етносецесійний конфлікт завжди переходить в конфлікт міжетнічний (вірмени і азербайджанці в Нагорному Карабасі, абхазі і грузини в Абхазії, чеченці і росіяни в Чечні).

По-друге, етнорадикалізм, як власне міжетнічний конфлікт, може також виникати внаслідок політики націобудівництва. Він не може з'явитися просто через етнічні розходження. Для цього потрібно, щоб

заздалегідь нагромаджувався деструктивний потенціал етнічності у представників, що населяють поліетнічну державу. Як правило, це реакція у відповідь на спроби центру штучно утворити єдину націю, а також на перетворення етносів у етнонації з етнонаціоналістичною свідомістю. Етнонації, як етноси, що стали політичними суб'єктами, вступають у боротьбу між собою за право на монополію вважатися нацією, а фактично – за статус “титового” етносу (у масштабах усієї країни або її окремих частин) і реалізацію права на власну державу.

Будь-який етнічний конфлікт – війна тамилів у Шрі-Ланці, осетино-інгушський конфлікт за Приміський район у Північній Осетії тощо – все це, по суті, боротьба націоналістичних еліт за свою етнократичну державність або автономію, у якій місця “чужинцям” немає. Агресивні дії спрямовуються на інший етнос, тому що він є “зайвим елементом” у створюваній етнократичній політичній системі. Відбувається ніби інтерференція двох причин – глибинного конфлікту ідентичностей, що виникає в результаті націєбудівництва і деетнізації, і неминуче присутньої в будь-якій поліетнічній державі етнічної стратифікації. Такого роду інтерференція різко збільшує потенціал етнічної деструктивності.

Отже, прояви етнічної деструктивності (етнорадикалізм, етно- і міжетнічні конфлікти) підтверджують єдину природу цих суспільних явищ кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Керуючись цією тезою та враховуючи численні дослідження генези й розвитку деструктивних етнополітичних феноменів, у тому числі й на теренах колишнього СРСР, процес розгортання етнічної деструктивності можна принципово поділити на послідовні етапи:

- 1) відродження рідної мови та елементів етнічної культури;
- 2) зміцнення почуття етнічної спільності, нароццування етнічної ідентичності;
- 3) етнічне самоствердження через посилення етноцентризму і формування етнонаціоналістичних політичних організацій;
- 4) “мовна суверенізація” і витіснення інших мов, у тому числі за допомогою законодавчих механізмів;
- 5) активне відторгнення всього чужого, створення “образу ворога” в особі метрополії і “п'ятої колони” з представників іншого етносу, перетворення етноцентризму на шовінізм і перехід етнонаціоналізму в стадію радикалізму;
- 6) формування конкретних цілей боротьби – від нетериторіальної культурної автономії до повної державної незалежності;
- 7) “війна законів” з центральною владою, економічна суверенізація;
- 8) здійснення фактичної суверенізації контрольованої території, звернення до міжнародних інститутів у пошуках визнання і підтримки свого права на самовизначення;
- 9) проголошення повної незалежності, націоналізація державного

майна; юридична суверенізація;

10) створення етнократичної моделі політичної системи.

Цю схему можна накласти практично на будь-яку ситуацію етнополітичної напруженості із врахуванням конкретно-історичного етапу, в тому числі на пострадянський розвиток колишніх республік СРСР.

Отже, головна тенденція посткомуністичної етнічної ідентичності являє собою політичну лінію на повну правову і економічну суверенізацію, створення власної „національної” держави.

Література:

1. **Jenkins C.** Resource movements // Annual Rev. Sociol, 1983, Vol. 9, P. 532.
2. **Ачкасов В.** Этнополитическая мобилизация: структура ресурсов и процесс развертывания // Вестн. Моск. Ун-та, сер 12, 1998, № 4, С. 55.
3. **Ethnic Identify: Cultural Continuties and Chance** // De Vos, J. Romanucci – Ross.- Chicago-London, 1982, P. 14.
4. **Hoffman S.** On the Political Psychology of Pease and War // Political Psychology, 1986, Vol. 6, № 3, P. 39.
5. **Smith A.** The Ethnic Origin of Nation.- Oxford, 1986. – р. xxx.
6. **Касиррер Э.** Техника современных политических мифов // Вестн. Моск. Ун-та, сер. 7, философия, 1990, № 2, С. 61.
7. **Ачкасов В.** Вказ. праця – с. 59.
8. **Ростоу Д.** Переходы к демократизации: попытка динамической модели // Полис, 1996, № 5, с. 7.
9. **Гумилев Л.** От Руси до России, СПб, 1992, с. 256.
10. **Olzar S., Nage J.** Introduktion Competitive Ethnic Relations // Competitive Ethnic Relations / Ed. By S. Olzar, London, 1986, p. 3-14.
11. **Hobsbawn E.** Some Reflection on Nationalism // Nossiter T., Hanson A. Imagination and precision in the social sciences? London, 1972, p. 399.
12. Краткий политический словарь, М., 1988, с. 267.
13. Национальная политика России и современность, М, 1997, – с. 293.
14. Див.: **Дробижева Л., Аклаев А., Коротева В.** Демократизация и образы национализма в Российской Федерации 90-х гг., М., 1996, с. 21.
15. **Хобсбаум Э.** Нации и национализмы после 1780 г., СПб, с. 63 – 254.
16. **Рыбаков С.** Анатомия этнической деструктивности // Вестн. Моск. Ун-та, сер. 18, 2001, № 4., - с. 23, 24.
17. **Brubaker R.** Nationalism Reframed // Natiohood and National Question in the New Europe, Cambridge, 1996.
18. The Triumph of Nations, N – Y., 1993.
19. **Ленин В. И.** Тезисы реферата по национальному вопросу // Полн. Собр. Соч, Т. 24 с. 385.
20. **Хобсбаум Э.** Нации и национализмы после 1780 г., с. 212.

21. **Horovitz D.** Ethnic groups in Conflict, Berkley, 1985.
22. **Mounichan D.** Pandemonium: Ethnicity in International Politics, N. – Y, 1993.
23. Зарубежное военное обозрение, 1992, № 3,4,5; 1993, № 1; 1995, №3, 7, 10; 1996, № 6, 9; 1997, 1, 2, 3, 9.